

HERBARIO DE SÁNDOR MÁRAI, OU DE COMO NON PERDER A VOCACIÓN DE TRADUTOR

Fernando de Castro

A vida de Sándor Márai é un bo exemplo deses casos nos que os acontecementos históricos trazan o percorrido da vida dunha persoa, perfilando irremediabilmente o seu itinerario: un dos escritores máis recoñecidos en lingua húngara, naceu en Kassa, unha cidade que daquela era Austro-Hungría pero que despois da primeira guerra mundial había de pasar a Checoslovaquia, como consecuencia do fatídico Tratado de Trianon, que reduciu Hungría a unha terceira parte do seu territorio. Estes acontecementos sumiron o país nunha profunda crise ideolóxica e social, e a segunda guerra mundial e a ocupación soviética que seguiu marcaron irreversiblemente a vida do escritor: el mesmo, burgués, considerábase representante dunha clase social que se desintegraba, e tomou como o seu cometido a observación e narración dese proceso de desintegración. Estudou xornalismo e exerceuno en Alemaña e Francia e despois de 1948, cando a súa obra está censurada en Hungría por mor do comunismo, comeza o seu periplo por diferentes países europeos, para rematar definitivamente en Estados Unidos. De carácter depresivo e nostálgico, a imposibilidade de vivir no seu país e a nostalxia dun tipo de vida perdido para sempre marcan a obra de Sándor Márai.

Publicou numerosas novelas ata a súa morte, en 1989, en San Diego. A morte de Lola, a muller coa que compartiu toda a vida, e a do seu fillo adoptivo, así como a continua distancia da súa terra, fixeron que aos 89 anos optase polo suicidio para despedirse deste mundo.

Escribiu toda a súa obra en húngaro, obra que non foi redescuberta ata despois da súa morte para darlle a atención merecida e facerse moi popular especialmente en Italia e Alemaña. A súa obra *Herbario* é unha escolma de pensamentos arredor dos máis diversos temas, dende disquisicións sobre a amizade e o amor ata sobre as virtudes da cenoura ou dos baños termais, sendo moi similar no contido a outras dúas obras, *As catro estacións* e *Ceo e terra*.

Traducir do húngaro ao galego, dúas linguas tan diferentes, reviste tanta dificultade que o primeiro símil que lle vén á cabeza a un é descompoñer a catedral de Santiago pedra por pedra e construír logo unha pirámide coas mesmas

pedras, de xeito que a nova construción luza co mesmo esplendor có orixinal. Contrariamente ao que moitos pensan, o húngaro non é unha lingua eslava, nin sequera “europea”: de feito está máis próxima ás linguas que falan os pobos de tradición chamánica de Siberia ou Mongolia antes que a calquera lingua das que a rodean. Ademais das dificultades lingüísticas que se presentan na tradución, o contido de *Herbario* é moi filosófico e profundo, cheo de símiles e referencias extraliterarias que supoñen un reto para o tradutor. Son frecuentes as referencias á Biblia, a textos de autores do mundo clásico, así como a numerosos senlleiros pensadores. Malia tratarse dunha obra en prosa, o contido ás veces chega a ser extremadamente poético, resultando mesmo difícil entender o sentido e a intención do autor, que se ocultan detrás de metáforas e símiles; abunda o uso sinestésico de moitos adxectivos e verbos, sobre todo verbos que expresan sons ou cores, que lle dan unha meirande expresividade ao texto.

A primeira dificultade que se lle presenta ao tradutor é, obviamente, a ausencia dun dicionario directo húngaro-galego: no caso concreto da miña tradución utilicei un dicionario húngaro-alemán, moito máis completo que os existentes ao castelán (pexa á cal se suma a ausencia dun dicionario de calidade alemán-galego). Non cómpre explicar o complicado e esperpéntico que resulta unha tradución con tantas estacións coma un *Via crucis*: húngaro-alemán-castelán-galego... Digamos que é un feito xa aceptado polo tradutor que traduce de calquera lingua ao galego (menos do castelán!): malia a precariedade dos seus medios a moral do tradutor dálle azos para chegar á derradeira estación do seu calvario lexicográfico.

O húngaro, por mor da súa condición de lingua non indoeuropea, presenta unha serie de particularidades tipolóxicas que se lle manifestan ao tradutor en forma de dificultades tanto morfolóxicas e sintácticas coma léxicas. O húngaro pertence ao grupo de linguas finougrias, igual có finés, o estoniano, o carelio e outras linguas con moi reducido número de falantes da Europa nororiental. As linguas máis próximas fálanse en Siberia (o ostiaco e o vogul). Tipoloxicamente o húngaro é unha lingua aglutinante, é dicir, onde morfemas invariables se engaden uns aos outros para expresar as categorías morfolóxicas, mentres que o galego é unha lingua flexiva (mesmo se participa desta condición dun xeito bastante discreto, se o comparamos con outras linguas indoeuropeas cun carácter flexivo moito máis marcado como o latín, o alemán, o islandés, o checo, etc.). O húngaro ten entre vinte e vinte e cinco casos (os académicos diverxen ao respecto), o cal ten unha consecuencia directa na sintaxe: aínda que a orde tende a ser suxeito-predicado-verbo, —e de feito esta é a norma máis regular—, esta orde pódese ver alterada con moita facilidade. A precisión e exactitude morfolóxica que lle confire a unha palabra (ou sintagma) o rico sistema de casos supón por unha banda rixidez morfolóxica pero, por outra, unha grande liberdade sintáctica: canto máis se especifica por medio da morfoloxía a función sintáctica, menos importante é a posición na frase. Esta é unha das dificultades coa que se atopa o tradutor ao longo do texto de Márai: aparecen periodos moi longos, de

varias frases, onde virtualmente calquera elemento sintáctico pode comezar a frase. Ademais, Márai tende a recorrer a longas (e en moitas veces complicadas) enumeracións, así como ao uso sistemático de adxectivos dobres, o cal fai que ás veces cumpra ler unha frase varias veces antes de poder aplicar o significado que o verbo, ao final da longuíssima frase, lle dá á enumeración de conceptos.

No plano morfolóxico o húngaro caracterízase tamén pola abundancia de formas nominais do verbo, o cal supón con frecuencia unha dificultade para o tradutor, tendo en conta que tales formas nominais en galego na maioría dos casos non son máis ca formas lexicalizadas, mesmo diríamos fosilizadas, onde se aprecia evidentemente a relación etimolóxica co verbo de orixe, mais non son resultado dun proceso de derivación produtivo. O sufixo para formar un participio de presente activo (que en galego equivalería ao “-ante/-ente”, en formas como “falante”, “vivente”, etc.) é en húngaro o sufixo *-ó/-ő* (segundo a harmonía vocálica¹). Mentres que este sufixo en húngaro é produtivo e é posible crear participios activos con función de adxectivo a partir de calquera verbo (como *-ing* en inglés, *-nd* en alemán ou *-áíuxchii/- úíuxchii* en ruso) o galego ten que recorrer a estruturas equivalentes que complementen ao substantivo do mesmo xeito que o participio-adxectivo húngaro; igual que se fai xeralmente cos participios nas linguas mencionadas anteriormente, a solución máis frecuente é a substitución por unha cláusula de relativo. Noutros casos é posible (e non pouco enxeñoso) o emprego doutro adxectivo de significado semellante nunha frase en aposición, transformando o resto da información referida ao participio de xeito que complemente ao adxectivo en aposición. No texto de Márai hai casos de sinxela tradución, polo feito de existiren en galego formas que equivalen ao participio orixinal, por exemplo *áruló*, o participio do verbo *árul* (traizoar) non presenta maior complicación e tradúcese como *traidor*, igual que *fertőző* (de *fertőz*, *contaxiar*) se traduce sen máis como *contaxioso*. Noutros casos resulta máis complicado, cando en galego non temos equivalente e o uso en húngaro non é máis ca unha creación “espontánea” para un caso concreto, como por exemplo na frase “a [...] Rómájába tóduló [...] szekták”, onde *tóduló* é o participio presente de *tódul*, que significa algo así como “inundar, encher, asolar”, co cal a tradución galega fala de “seitas que inundaron Roma ...”. Un caso particularmente difícil é o singular participio *való*, que é o participio presente do verbo *van* (*ser*), (algo así como “que é”), o cal resulta a primeira vista absolutamente intraducible: na maioría dos casos, transfórmase nunha oración de relativo: “[...] az emberi

1 A harmonía vocálica é unha característica das linguas finougrias pola cal as vocais anteriores (*e, ő, ü*) por definición nunca aparecen na mesma palabra que as posteriores (*a, o, u*), mentres que o *i* ocupa unha posición intermedia. Isto fai que para cada desinencia ou terminación gramatical haxa dúas “versións”: unha con vocal anterior e a outra con vocal posterior, de xeito que se podan ensamblar “harmonicamente” coa raíz á que se refiren. En galego temos un fenómeno semellante na lingua falada, en formas como “lovar” en canto de “levar”.

dolgok ismeretében való jártasságod” (literalmente: “das cousas humanas-o coñecemento-való-o teu estar versado”), que require unha transformación total: “o versado que estás no coñecemento do ser humano”, ou “az unalom elől való menekülés vágya” (“o aburrimiento-de-való-da fuxida-a arela”), é dicir “a arela de fuxir do aburrimiento”. O mesmo acontece con outro tipo de sufixo (-*ndó/-ndő*) que lle confire ao verbo un matiz modal ou futuro; nalgúns casos é facilmente traducíbel porque en galego existe un equivalente léxico concreto: *romlandó* (de *romlik*, “apodrecer”) ou *mulandó* (de *múlik*, “pasar, transcorrer”), que se poden traducir no seu contexto, respectivamente, como “perecedoiro” e “efémero”. Outra característica da morfoloxía húngara é o emprego sistemático de substantivos verbais, non precisamente infinitivos, senón substantivos derivados de verbos, que se ensamblan en estruturas nominalizadas (exemplo: no canto de dicir “aínda que chova” o húngaro prefire unha estrutura do tipo “malia a choiva; en lugar de “porque non temos auga”, “por mor da carencia de auga”, etc).

Evidentemente, en galego o uso dun infinitivo substantivado é posible, de feito hai casos de tradución literal no texto de Márai: *vándorlásai közben* é “no seu camiñar”, pero dada a frecuencia coa que aparecen estas estruturas en húngaro en moitas ocasións supoñen un obstáculo para o tradutor, pois o galego tende máis a frases con verbos conxugados, en formas finitas, máis que a estruturas nominalizadas, que resultan pesadas e pouco naturais. Para complicar aínda máis a situación, non esquezamos que un verbo substantivado está suxeito —coma calquera outro substantivo— a ser declinado en calquera dos múltiples casos. No texto de Márai, como característica do seu estilo xa mencionada antes, atopámonos con moitísimos exemplos de frases moi longas —enumeracións— onde os verbos están substantivados, acompañados dunha serie de complementos asociados a el segundo o réxime do verbo e as regras da nominalización; exemplo disto é: “*a maguk kiválóságának bizonyítására és a társaság elbűvölésére*” (literalmente: “da súa propia excepcionalidade-para a demostración-e-da audiencia-para o engaiolamento”), resultando en galego “co fin de demostrar o senlleiros que son e de engaiolar a audiencia [...]”. Outro exemplo sería o substantivo *tetszés* (do verbo *tetszik, gustar*), traducíbel máis ben no contexto concreto como “popularidade”.

Por outra banda, o galego ofrece unha posibilidade que pouquísimas, practicamente ningunha outra lingua ofrece: a tradución do infinitivo conxugado húngaro. O húngaro é unha das poucas linguas nas que o infinitivo pode tomar formas persoais que supoñen o que se pode denominar un “infinitivo conxugado” e non ten verbos modais conxugados, senón unha serie de partículas invariables de diferente significado modal: “poder”, “deber”, etc. (*szabad, kell*, etc.): a partícula modal permanece invariable e é o infinitivo que a acompaña o que adopta as desinencias persoais que indican o suxeito da oración, unha estrutura exactamente igual á do galego “cómpre facermos un curso”, na que é o infinitivo quen indica a persoa.

No plano léxico vese unha vez máis o abismo tipolóxico e cultural existente entre dúas linguas tan afastadas como o galego e o húngaro². Hai casos nos que o húngaro non diferencia dous conceptos que en galego si se distinguen, polo que un só termo designa dous conceptos que na nosa lingua están totalmente diferenciados. É o caso, por exemplo, do substantivo *igazság*, que significa tanto “verdade” coma “xustiza”, ou do verbo *hallgat*, que pode significar tanto “escoitar” coma “calar”. Está claro que en ambos os dous casos quen dita o significado é o contexto, pero non deixa de ser complicado, sobre todo no caso do texto de Márai onde abundan os conceptos filosóficos e a lectura implica un mecanismo de interpretación (nunha conversa ordinaria sería moito máis doado discernir o significado). Ás veces é simplemente a existencia dun verbo cun réxime que en galego non existe, producíndose entón na nosa lingua un “baleiro léxico” inherente a ese verbo que cómpre corrixir por medio dunha construción engadida. É o caso do verbo *mosolyog* (sorrir): mentres que en galego o verbo “rir” ten un réxime directo (no plano morfolóxico e na lóxica do falante “rirse de algo/algúen ou por algo/algúen”), o verbo “sorrir” non o ten. No caso de Márai aparece ese verbo e emprégao co seu réxime e, tamén, do mesmo xeito, Márai utiliza con frecuencia o verbo *nevel* (educar) cun caso que implica finalidade, o caso *-ra/-re* (educar cara á nobreza, á humildade), matiz que non estaría tan presente en galego coa preposición “en”, senón que resulta máis expresivo escoller outro verbo que enfatice un resultado no futuro: “inculcar”. Outro exemplo de particularidade léxica sería o substantivo *ember*, que significa “persoa” ou “ser humano”. O que acontece é que por motivos estilísticos non se pode trasladar sempre da mesma maneira: tradicionalmente este concepto tradúcese por “home” nun senso xeral, especie humana, pero resulta máis axeitado utilizar formas como “ser humano/persoa/as persoas”, segundo o contexto.

Na tradución do húngaro ao galego ponse de manifesto unha vez máis a dificultade que supón a distancia entre a lingua de partida e a de chegada: a tradución lineal faise imposible; o tradutor ten que captar o sentido que quere transmitir o autor e verter nun medio completamente diferente, o galego, o mesmo contido. A diferenza lingüística e cultural vese pronunciada aínda máis polo carácter poético do texto, que fai que o tradutor teña que buscar no galego as metáforas coas que está familiarizado e se expresa o lector/falante galego, pois as do orixinal poden ser totalmente incomprensibles. Dúas linguas que teñen que transmitir o mesmo contido e sentimento, igual que as pedras de Santiago e Giza.

2 Cando digo afastadas refírome non só a un aspecto tipolóxico senón tamén a un aspecto histórico-cultural: o alemán, dende unha perspectiva meramente lingüística e tipolóxica, non se atopa máis preto do húngaro do que o galego, mais a proximidade xeográfica, histórica e socio-cultural fixo que en húngaro atopemos moitísimos calcos léxicos do alemán que, aínda que non transparentes a primeira vista, son adaptacións ao húngaro seguindo o mesmo procedemento de derivación ca en alemán, o cal fai a tradución a esa lingua máis doada ca o galego.

